

Deviant davranışlı uşaqların tərbiyə olunması**Sevinc Latiq qızı Abuşova***Bakı Qızlar Universiteti***E-mail:** sevincabushova@gmail.com**Rəyçilər:** p.ü.e.d., prof. L.N. Qasımova,
p.ü.f.d., dos. F.M. Allahverdiyeva**Açar sözlər:** sosial mühit, deviant davranış, mənfi amillər, psixoloji korreksiya, uyğunlaşma**Ключевые слова:** социальная среда, девиантное поведение, негативные факторы, психологическая коррекция, адаптация**Key words:** social environment, deviant behavior, negative factors, psychological correction, adaptation

Yeniyyətmələr və gənclər arasında sapma davranış problemləri dünyada son dərəcə vacibdir. Sosial baxımdan ən çox qorunmayan və cəmiyyətin psixoloji cəhətdən həssas üzvləri olan yeniyyətmələr arasında sosial sapma yayılması xüsusi narahatlıq doğurur.

Psixologiya lüğəti deviant davranışı, sosial cəhətdən məqbul olan hüquqi və etik standartlardan kənara çıxan hərəkətlər sistemi və ya fərdi hərəkətlər olaraq təyin edir. Ümumiyyətlə, psixoloji elmlərdə sapma davranış adətən cəmiyyətdə qəbul edilmiş sosial və psixoloji, əxlaq normalarını, qaydalarını və prinsiplərini pozan hərəkətlər və ya fərdi hərəkətlər məcmuəsinə istinad edilir; həm fərdə, həm də bütövlükdə cəmiyyətə psixoloji, fiziki, sosial və mənəvi ziyan vuran və pozucunu (sapmış) təcrid, müalicə, islah və ya cəzalandırmağa aparan davranış.

Hal-hazırda sosioloqlar gənclər arasındakı sapma davranışının digər yaş qruplarına nisbətən daha çox səbəb olduğunu bir neçə səbəbdən təsbit etdilər. Bunlardan biri də inkişaf etməkdə olan bədənə sosial yetişməməsi və fizioloji xüsusiyyətləridir. Bir çox gənc çox vaxt cəmiyyət tərəfindən onlara tətbiq olunan tələblərə cavab vermir; gözlənilən dərəcədə müəyyən sosial rolları yerinə yetirməyə hazır deyillər. Öz növbəsində, cəmiyyətdən haqq qazandıqlarını almadıqlarını düşünürlər.

Uşağın yaşadığı bütün böhran dövrlərindən ən çətinini yeniyyətməlik böhranıdır. Bu dövrdə uşağın bədənində, psixikasında və ətraf aləmlə münasibətlərinin xarakterində ciddi dəyişikliklər olur. Deviant davranışın formaları fərqlidir. Məsələn, intihar, alkoqoldan sui-istifadə, narкотikdən istifadə, müalicədən inadla imtina, alkoqollu vəziyyətdə avtomobil idarə etmək, özünə işgəncə vermək, döyüşlərdə şüurlu iştirak və s.

Psixoloji və pedaqoji ədəbiyyatda mövcud olan fərdin psixoloji düzəlişinə dair fikirləri ümumiləşdirsək, aşağıdakı düzəliş tərifini əldə edəcəyik - bu, xüsusi psixoloji təsir vasitələrindən istifadə edərək insan davranışını düzəltməyə yönəlmiş tədbirlər sistemidir.

Deviant davranışın düzəldilməsi ilə əlaqədar olaraq iki yanaşma fərqlənə bilər - sosioloji və psixoloji. Birincisinə görə, bir insanın davranışının düzəldilməsi insanlar arasında ünsiyyət və əməkdaşlıq prosesində cəmiyyət tərəfindən istehsal olunan sosial norma və dəyərlərin köməyi ilə həyata keçirilir. Beləliklə, cəmiyyət fərd üzərində sosial nəzarəti həyata keçirir ki, bu da ideal şəkildə özünüidarəetmə halına gətirilməlidir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Birləşmiş Ştatlar və Qərbi Avropa, xüsusilə İngiltərə və Almaniya, deviant yeniyyətmələrlə sosial və islah işləri ilə bağlı kifayət qədər praktik təcrübə toplamışlar. Deviant gənclərlə işin ən yüksək səviyyədə, dövlət səviyyəsində, fərdin sosiallaşması və müasir cəmiyyətə uyğunlaşması üçün dövlət proqramlarının hazırlanması və həyata keçiril-

məsinə yönəlmiş qanun və qaydaların qəbul edilməsini təmin edir. Fərdi dövlətlər, bölgələr və ya torpaqlar səviyyəsində xüsusi sosial mərkəzlər ayrıca spesifik profilaktik və sosiallaşma texnologiyaları inkişaf etdirir. Məsələn, İngiltərənin bütün əyalətlərində yeniyetmələrə lazımi köməkliyi göstərən “Rəhbərlik” sosial qayğı xidməti yaradılmışdır. Bu xidmət təhsil, səhiyyə və sosial təminat orqanlarının, dini təşkilatların valideynlərin məcburi iştirakı ilə təşkilatı və integrasiya fəaliyyətini həyata keçirir.

Hollandiyada deviant yeniyetmələrlə sosial iş üçün bir neçə dövlət proqramı hazırlanmışdır. 1992-ci ildən bəri həyata keçirilən “Thuislozen Team” layihəsi, kimsəsiz uşaqlar və yeniyetmələrlə işləmək məqsədi daşıyır. Eyni zamanda, bu xidmətin mütəxəssisləri evsiz yeniyetmələri cəlb etmək üçün zorakı metodlardan istifadə etmirlər. Həyatlarını dəyişdirmək istəyən yeniyetmələr “Thuislozen Komandası”na təkbəşinə gəlirlər.

ABŞ-da dəstək sistemində sosial işçilərin fəaliyyətinin fərqli modelləri də mövcuddur: tərbiyəçi (fərdi, qrup, sinif), məsləhətçi, müalicə müəllimi, uşaq qorunması koordinator və s. Bu sosial və təhsil yardım sahəsi, deviant uşaqların məktəbə müvəffəqiyyətlə uyğunlaşmasına, ailə və icma fəaliyyətlərinin koordinasiyasına və onlara təsirinə yönəlmiş sosial işdə ayrıca bir ixtisas kimi qəbul edilmişdir.

Psixoloji yanaşma kontekstində sapma davranışının fenomenlərinin öyrənilməsi ilə yanaşı, düzəliş modelləri, prinsipləri, formaları və metodları inkişaf etdirilir.

Hal-hazırda fərd üzərində integrasiya olunmuş təsir modelləri, o cümlədən müxtəlif sahələr üzrə mütəxəssislər arasında qarşılıqlı əlaqə getdikcə daha çox əhəmiyyət kəsb edir. Bu, yeniyetmələrin sapması probleminə fərdi bir yanaşma tətbiq etməyə və hər vəziyyətdə ən yaxşı düzəliş metodunu inkişaf etdirməyə imkan verir.

Uşağın hərtərəfli öyrənilməsi və mütəxəssisin sağlamlıq vəziyyəti, zehni inkişaf və onun uyğunlaşma səviyyəsi barədə rəyi fərdi bir müalicə proqramı yaratmağa kömək edir, əsas addımları aşağıdakılardan ibarətdir: sosial və təhsil probleminin formalaşdırılması, sapma davranışın səbəbləri, diaqnostika, diaqnostik işin metod və üsullarının seçimi, düzəldici proqramın hazırlanması, proqramın həyata keçirilməsi, tərəqqisi və effektivliyinə nəzarət haqqında fərziyyələrin irəli sürülməsi.

Mahiyyəti deviant yeniyetmələrlə işləmək üçün qarşılıqlı əlaqəli hədəf tədbirləri həyata keçirmək olan sistemə yanaşmanı həyata keçirərək. Bir-biri ilə əlaqəli və təbə alt sistemlər tərəfindən təmin edilən bir düzəliş modeli təqdim edir. Bunlara aşağıdakılar daxildir: a) psixoloji məlumatların toplanması və təhlili; b) diaqnoz; c) profilaktik tədbirlər; ç) düzəldici fəaliyyət.

Bu model deviant yeniyetmələr ilə aparılan və yeniyetmənin şəxsiyyəti haqqında hərtərəfli məlumat toplanmasını və müxtəlif sapma təzahürlərinin obyektiv hərtərəfli diaqnozunu özündə cəmləyən düzəliş işinin ardıcıl mərhələləri baxımından da nəzərdən keçirilə bilər. Bu, məsələ ilə bağlı daha çox profilaktik fəaliyyətə və ya psixokorreksiya işinin adekvat vasitələri seçiminə kömək edir.

Təcrübədə fərdin yuxarıdakı bütün sahələrinin məzmunu nəzərə alınaraq deviant yeniyetmələrə psixoloji təsirin ən təsirli və adekvat formalarından biri də davranış düzəltməsidir. Düzəltmə üçün digər yanaşmalarla müqayisədə davranış yanaşmasının bir sıra üstünlükləri var. Konseptual aydınlıq və metodların nisbi sadəliyi ilə xarakterizə olunur. Bu birbaşa davranış dəyişikliklərinə yönəldilmişdir və nəzərə cərpacaq dərəcədə praktik xarakter daşıyır.

Psixokorreksiya proqramlarının həyata keçirilməsi bir sıra əsas prinsiplərə əsaslanır:

1. Diaqnoz və korreksiyanın vəhdət prinsipi psixoloji yardım prosesinin bütövlüyü kimi. Effektiv müalicə işi yalnız ilkin hərtərəfli psixoloji müayinə əsasında qurula bilər.

2. Normativ inkişaf prinsipi. Buradakı əsas anlayışlar “yaş norması”, “fərdi norma”dır.

3. Zehni fəaliyyətin sisteməti inkişafı prinsipi. Bu prinsip düzəliş işində profilaktik və inkişaf etdirici vəzifələrin nəzərə alınmasına ehtiyac yaradır.

4. Düzəlişin praqmatik prinsipi, ona görə düzəltmə işi, yeniyetmənin müxtəlif fəaliyyət sahələrində, şəxsiyyətlərarası qarşılıqlı münasibətlərdə və inkişafın sosial vəziyyətində ümumiləşdirilmiş yönəltmə metodlarının məqsədyönlü formalaşdırılmasına yönəldilməlidir.

Yeniyetmələr arasında deviant davranışın qarşısının alınması bütün profilaktik tədbirlər sistemini bu fəaliyyətlərə cəlb etməklə və qanuni yollarla həll yollarını axtararaq yalnız qarşısını ala bilməyəcək, həm də çətin bir vəziyyətin qarşısını ala bilən qoruyucu xarakterli xüsusi tədbirlərin (sosial, tibbi, psixoloji və pədaqoji səviyyələr) vaxtında inkişaf etdirilməsini və tətbiq olunmasını tələb edir.

Yetkinlik yaşına çatmayanlar xüsusi bir sosial-psixoloji kateqoriyadır. Onların təhsillərinin məqsədi yeniyetmənin güclü ədalət hissi və hüquqi mədəniyyətə sahib bir vətəndaş kimi formalaşmasıdır. Eyni zamanda, sosial əhəmiyyətli hədəflərin üstünlük təşkil etdiyi bir dəyərlər sistemi formalaşdırmaq lazımdır və bu sistemin təhrif edilməsi halında onun düzəldilməsində köməyə ehtiyac duyulur. Bununla birlikdə, sosial və mədəni mühitin hədəflənmiş təsiri olmadan hədəfə çatmaq mümkün deyil. Buna görə psixoloji və pədaqoji düzəliş metodları ilk növbədə yetkinlik yaşına çatmayanların ailə dolanışıqlarına, sinif və məktəb qruplarına, ictimai fəaliyyətlərə cəlb olunmasını tələb edən yeniyetmələrin sosiallaşmasını əhatə edir. Bununla yanaşı, şəxsiyyətin mənfi xüsusiyyətlərini yerindən çıxarmaq və quruluşunu dəyişdirmək, eləcə də sosial mühitin mənfi amillərinin təsirini düzəltmək lazımdır. Deviant davranışın qarşısının alınması yetkinlik yaşına çatmamış şəxslərin sosial müdafiəsi ilə sıx əlaqəli şəkildə həyata keçirildiyini də qeyd etmək lazımdır, yəni effektiv nəticəyə çatmaq üçün yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətkarlığı və asılılığının problemlərini araşdıran və müalicəni düzəldən ixtisaslaşmış qurumlar olmalıdır.

Müxtəlif ölkələrdəki yeniyetmələrin sapma davranışlarını düzəltmə metodlarının təhlilinin nəticələrini yekunlaşdıraraq aşağıdakıları qeyd etməliyik. ABŞ-da və Qərbi Avropada yeniyetmələrin deviantasiyasının sosial-pədaqoji profilaktikasının inkişafında aparıcı tendensiyalar aşağıdakılardır: yeniyetmələri adi sosial və mədəni mühitdən təcrid etmədən onlara qarşı profilaktik və reabilitasiya tədbirlərinə diqqət yetirmək; bu sahədə vətəndaş fəaliyyətinin stimullaşdırılması; daha çox iştirakçı və fondun cəlb edilməsi. Rusiyada, deviant uşaqlar və yeniyetmələrlə praktik işdə ixtisaslaşan mütəxəssislərin hazırlanmasına vurğu edilir; təhsil və profilaktik fəaliyyətin psixologiyası; yeniyetmələr arasında sapma davranışının düzəldilməsində və reabilitasiyasında tibbi və psixoloji yardımın rolunun tanınması.

Məqalənin aktuallığı. Aktuallıq ailəyə sosial və pədaqoji yardımın səlahiyyətli təşkilatı ilə deviant davranışlı uşaqların böyüməsi probleminin vacibliyi ilə əlaqədardır.

Məqalənin elmi yeniliyi. Uşaqların sapma davranışları ilə seçildiyi bir ailə ilə sosial və pədaqoji işin xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirmək və xarakterizə edilməsi məqalənin elmi yeniliyini təşkil edir. Onu da vurğulamaq lazımdır ki, indiki mərhələdə dünyanın bir sıra ölkələrində uşaqlara və onların ailələrinə sosial və pədaqoji yardımın aşağıdakı əsas xüsusiyyətlərə malik olduğunu göstərir: 1) qeyri-dövlət strukturları; 2) bütün layihə iştirakçıları işin mahiyyəti barədə ətraflı məlumatlandırılır; 3) ailənin təhsil qaydası formalaşdırılır və problem iyerarxiyası inkişaf etdirilir; 4) ailə ilə iş uzun müddət üçün nəzərdə tutulubsa, fəaliyyət planı ən azı altı ayda bir dəfə, lazım gələrsə daha tez-tez nəzərdən keçirilməlidir.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Tədqiqatın nəticələri deviant davranışlı uşaqların tərbiyəsi məsələlərində ailəyə sosial və pədaqoji yardımın yeni texnologiyaları, metod və üsullarının inkişafı prosesində istifadə edilə bilər.

Ədəbiyyat

1. Bayramov Ə.S., Əlizadə Ə.Ə. Psixologiya. Bakı, 2009.
2. Çələbiyev N.Z. Uşaq psixologiyası. Bakı: ADPU, 2005.
3. Bayramov Ə.C., Əlizadə Ə.Ə. Sosial psixologiyanın aktual məsələləri. Bakı: Azərnəşr, 1986.
4. Xalq Təhsili Sistemində Psixoloji xidmət haqqında Əsasnamə (rus dilindən tərcümə). Bakı, 1999.
5. Məmmədzadə P.H. Təhsil müəssisələrində psixoloji xidmət: Metodik vəsait. Bakı, 1996.
6. Kuçyunas R. Psixoloji məsləhətin əsasları. Bakı, 2010.
7. XBT-10, Ümumdünya səhiyyə təşkilatı. Cenevrə, 2012.
8. Qədirov Ə. Yaş psixologiyası. Bakı, 2008.
9. Əliyev B.H. Şəxsiyyətə yeni baxış nəzəriyyəsi. Bakı, 2000.
10. Qurbanova L. Ailə psixologiyası. Bakı, 2013.

С.Л. Абушова

Воспитание детей с девиантным поведением

Резюме

Эта статья посвящена очень важной теме, такой как профилактика и коррекция девиантного поведения в подростковой среде. В исследовании выявляются основные векторы развития современной науки о девиантном поведении, выявляются основные причины отклонений, проводится сравнительный анализ работ по профилактике девиантного поведения в странах СНГ и за рубежом. В статье утверждается, что ключевым фактором профилактики и коррекции девиантного поведения является семья, которая является первичным и важнейшим институтом формирования личности, и педагогическая среда образовательных учреждений, выступающая в качестве условий для социализации.

S.L. Abushova

Raising children with deviant behavior

Summary

This article focuses on a very important topic, such as the prevention and correction of deviant behavior in the adolescent environment. The research reveals the main vectors for the development of modern science of deviant behavior, identifies the main causes of deviations, and conducts a comparative analysis of work on the prevention of deviant behavior in the CIS and abroad. This article argues that a key factor in the prevention and correction of deviant behavior is the family, which is the primary and most important institution of personality formation, and the pedagogical environment of educational institutions that act as conditions for socialization.

Redaksiyaya daxil olub: 21.12.2020